

A korszakváltás és a regénymunka

SÁNDOR IVÁNNAL BESZÉLGET MÉNESI GÁBOR

– *Beszélgetésünk apropója két mostanában publikált esszé, A holnap árnyékában, valamint a Mészöly Miklós esszéire reflektáló (Meg)érintések című sorozatod újabb darabja. Ez utóbbiban számolsz be arról is, milyen regénymunkában vagy jelenleg. Mivel első számú műfajod mégis csak a regény, azt javaslom, induljunk el innen. Legtöbb regényed a (közelebbi vagy távolabbi) múltban játszódik, vagyis történelmi regényeknek is tekinthetők. Olvasóid azonban pontosan tudják, hogy a múlt történései sohasem önmagukban érdekelnek, hanem mindig a jelen tapasztalataival összefüggésben, és leginkább a történelemben élő ember sorsa, léthelyzete, mentalitása foglalkoztat. Jól látom ezt?*

– Nem az egykori történelmi események rekonstruálására törekszem. A jelenkori világállapot vízióit keresem, a mai emberi sorsokat, útkereséseket, kelepceket. Az egyéni és közösségi mentalitásokat. A hagyományos, jó ideje naiv epikai formák helyett azokat a nyelvi-formai változatokat, amelyekben a múlt, jelenként is inzultálóan, ránk köszönt a különböző történelmi időterekben. A világkép ilyen regényesítése együtt jár a rekonstruáló történelmi regény évszázados hagyományaiban rögzült formai és nyelvi elemek lebontásával, olyan új megoldások kidolgozásával, amire az utóbbi fél évszázad magyar irodalmában leginkább Mészöly Miklós prózaművészetében találtam példát. Nem zárom persze ki a másféle regényutakat, de azok nem az én ösvényeim.

A *Századvégi történet* óta, vagyis harminc éve próbálom a múltat és a jelent egyaránt át-
szöví jelenetek egymásra rétegeztetésével is alakítani a számomra érvényes epikai változa-
tokat. Megerősíthetem a történettudomány újabb felismerését, miszerint többféle múltelbe-
szélés létezik egymás mellett, ezért fontos szervezőelemnek tartom a különböző nézőpontok
váltakoztatását.

– *Írtál már regényt a XVIII. századról (Századvégi történet), a XIX. századról (A futár), a III. századról (A szefforiszi ösvény), többet a XX. századról (mint például a Drága Liv, a Követés, Az éjszaka mélyén, 1914). Említett esszédben elárulod, hogy ezúttal a XVI. században játszódó regény formálódik írói műhelyedben. Mi irányította figyelmedet a szóban forgó időszakra?*

– Tanulmányoztam a korszakot. A XVI. század iszonyú háborúk, vallásharcok, Európát pusztító éhséglázadások kora volt. Tízezrek vándoroltak, menekültek keletről nyugatra, délről északra. Gyors utalás: például Shakespeare királydrámáiban megjelenik a hatalmi harc, az emberi helyzet, az árulások, a gyilkosságok, a káini tulajdonságok. Nem volt nehéz megpillantanom mindebben a szörnyű XX. század kelepceiben, konfliktusaiban, világháborúiban, gázkamráiban elpusztult, a folyamatos létbizonytalanságban élő ember sorshelyzeteit, és a legújabb népvándorlási hullám, a fellobbanó terrorizmus drámáit.

– *Hogyan jutottál el idáig? Mikor kezdtél a XVI. századdal mélyebben foglalkozni?*

– Jó ideje. Először a *Hamlet* Horatio figurája foglalkoztatott. Az utolsó perceiben Hamlet Arany János fordításában így szól hozzá: „Nem élhetem meg az új híreket; / De íme jóslak: Fortinbrasra száll / Az ország; övé haldokló szavam. / Beszélj el ezt neki, s minden körül-

ményt.” A felejtés elleni küzdelem, a világ közömbösségével, gyávaságával való szembezállás, mindannak az őrzése és továbbadása, amit a szellemi ember átélt, baráti, harcostársi kötelessége Horatióknak. De mire jut? Nem tudunk meg róla többet, csupán a továbbadás ellehetetlenülését ismerjük. Nem okul senki abból, ami történt. Nincs őrzés, emlékezés, csak felejtés. Fortinbras, a kevély, új hatalmi ember már mindent a maga érdekében értelmez: „E tartományhoz, úgy rémlik, jogom van: / Most alkalom hí föllépnem vele” – mondja, és elfoglalja a trónt. Az egyik elit váltja a másikat, kezdődik minden elölről. Tehetjük hozzá, a história máig érvényes folyamatosságában.

De Horatio nem hagyott nyugodni. Az volt a tervem, hogy Horatio-regényt írok, közép-pontjában a rátestálás, az örökül hagyás gesztusával és kudarcával. Zsákutcába kerültem. Horatio alakja olyannyira ismert az irodalomból, hogy lehetetlen továbbvinni őt, kiemelve a shakespeare-i világból. Keresni kezdtem azt, akire ráruházhatom mindazt, amire engem a Horatio-sors inspirált. A regény központi alakja így lett egy fiatalember, akinek szülőföldjén több ezer embert mérszároltak le a spanyol-németalföldi harcokban, köztük az édesapját is. Az apa a leideni egyetemen tanult, görögöket fordít, gazdag szellemi muníciót hagy a fiára: őrizze, adja tovább a gyanútlan, közönyös utódoknak.

– *Az imént a Hamletet, előtte pedig a királydrámákat említetted. Azok tapasztalatai, netán a shakespeare-i színház sajátosságai hogyan szűrődnek be regényed világába?*

– A nézőpontváltások segítségével próbálok megmutatni azt a világot is, amit a főalak nem láthat át. A regény másik eseményrétegében egy színésztársulat szekéren járja Európát. Vezetőjük, ugyancsak az apjától kapott örökségéhez hűen, a színjátszás eszközeivel veszi fel a felejtés elleni küzdelmet. Vándorlásaik során eljutnak Londonba, a Globe Színházba. Végignézik a *III. Richárd* egyik próbáját. A rendező éppen a két gyilkost instruálja, hogyan öljk meg a királyt. A színészek nem értik, miért kell a darab szerint minden nap mást meggyilkolniuk, hiszen előző nap még más feladatot kaptak. A regény – a próbán jelenlévő – másik főalakja az örök művészi küzdelemről kap a számára a továbbiakban érvényesítendő leckét.

– *Elválaszthatatlanok regényeidtől a művészettörténeti utalások, a képzőművészeti alkotások vagy a zenei motívumok. Ezúttal hogyan segítenek a fikció megteremtésében?*

– A képek... és a zene... Mintha a munka kezdetén leütnék egy hangvillát. Éreznem kell a mondatritmust, a nyelv hangzását, hogy végigfuttathassam a regényen. Legutóbb, *A Vanderbilt-jacht hajóorvosában* Schubert *c-moll szonátája* volt ilyen, előtte *Az éjszaka mélyén, 1914* című regényemben az örökös lódobogás ritmusa. Most egy lányka jelent meg előttem. A kor zenei kultúrájának megfelelően furulyán játszik. Olyan kastély miliójében nevelkedik, ahol a muzsika hozzátartozik a mindennapokhoz. A parasztlázadás idején felgyújtják a kastélyt, elpusztul egész családja. Menekülnie kell. A trauma következtében megnémul, csak a furulya segítségével, a zene nyelvén képes kommunikálni.

A képek? Két középkori mester, Dürer és Bosch művészete régóta foglalkoztat. Dürer *A négy lovasa*, és Bosch festménye, a *Szénásszekér*. Apokalipszis képek. Dürer megfordult Leidenben is, bár Bosch nem járt Madridban, de a képeit megvásároltatta II. Fülöp, aki hatalmas képgyűjteménnyel rendelkezett. Dürer metszetét Leiden spanyol helytartójának kupolatermében látjuk a regényben, míg a *Szénásszekér* a királyi palotában bukkan fel.

– *A holnap árnyékában című esszédet is éppen Bosch képével indítod. Beszélnél arról, mit jelent számodra, milyen tanulságokkal szolgál ma ez a festmény?*

– Ha hosszan nézzük a képet, beszélni kezd, mint minden jó festmény. Az alsó képmezőn hétköznapi tevékenységüket végző vagy éppen tétlenkedő, közönyösen szemlélődő alakok. Tekintetük mintha valami fenyegetőt jelezne. Egyikük szörnyjelmezt visel. A festményt a középső rész uralja. A hatalmas, mitikus szénásszekér mintha a meghatározhatatlan múltból érkezne, és a várható ismeretlen felé tartana. Kerekei felőrlik az útjába kerülő embereket. A felső síkon imádkozó angyalok között lantját pengető ifjú, és egy lányka, aki ír valamit az írotáblájára: az alkotói vágy, a művészi törekvés az emberi helyzet megörökítésére.

Számomra minden idők korszakváltásainak múzeuma a *Szénásszekér*. Esszémet azért indítom ezzel a képpel, mert újabb nagy korszakváltásban él az emberiség, és próbálok a kép hármasságát értelmezve jellemezni a korszakváltások hasonló struktúráját. A kiindulás mindig valamilyen gazdasági válság, ami nehéz helyzetbe hozza emberek tízmillióit. Gyakori az elszegényedés, az éhínség, megnő a fent és a lent élők közötti különbség, ami felszítja a konfliktusokat országok, régiók, népcsoportok, vallások között. Jelenleg is érzékeljük az évekkel ezelőtt kezdődött gazdasági válság következményeit. A háborús góccok a fertőző bőrbetegségekhez hasonlóan „szóródnak” és terjednek a világ minden pontján. Az ellentétek az Európai Unión belül is kiújulnak. Nő a feszültség a nyugati és a keleti régió között. A hidegháború korszaka után baljós árnyként jelenik meg az Egyesült Államok és Oroszország ellentétének új formációja, s ehhez kapcsolódik az európai államok változó viszonya Oroszországhoz és egymáshoz. A Közel-Keletről induló menekülésáradat, a gonosz terrorfenyegetettség átformálja a mindennapokat.

– *Hogyan vélekedsz a szellem korszakváltásáról?*

– A XX. század második felétől mindmáig még a szellem legjobbjában sem tudatosodott eléggé a humanista kultúrakorszak elenyészése. Az, hogy eltűnt a korábbi értékvilág, az erkölcs, az igazság, a szolidaritás. Mindez már archív lelet. A korábbi nyelv és fogalomrendszer hatástalannak bizonyul az új jelenségek megfogalmazására. Az új nyelv és fogalomrendszer kidolgozása hosszú ideig tart majd, ha egyáltalán meg tud születni. A mostani korszakváltás különbözik minden korábbi korszakváltástól.

– *Mire gondolsz? Miben látod a legfőbb különbségeket?*

– Korábban is mindig érvényesült a születés, csúcsra jutás, hanyatlás, elenyésztés folyamata, az, ahogyan a régi átadja helyét az újnak. De ezekben a váltásokban az antik kultúra értékei évezredekken keresztül megőrződtek, a szép, az igaz, az etikus érvényes maradt. A mostani korszakváltásban ez az értékvilág és fogalomkészlet már nem működik. A humanista kultúrakorszak elenyésztésének művekbe transzponálása a XX. század első felétől – irodalmi példákkal – nagyjából Kafka, Camus, Beckett, Broch művészetétől számítható, és az európai irodalomban Claude Simon, Bernhard, Sebald életművében csúcspontot ért el. A nagyok közül Proust volt az utolsó, aki még próbálta összekapcsolni az eltűnő ént az emlékezéssel, a múltat őrizni akaró énnel, de a személyiség már nála is kettéhasadt, egy átélő és már csak emlékező éntre.

– *Akkor, ha jól értem, jelenleg vákuumhelyzetben vagyunk? Az egykori érték- és fogalomvilág már elporladt, de még nem sikerült meglelni, ami a helyére kerülhetne.*

– A hosszan elnyúló vákuumokba törnek be a fantomeszmék, a hamisságok, a tanácsalanságok, az ismerethiányok, a mentalitászavarok, és néha a szörnyek. A nyugatias polgári fejlődés

déstől lemaradt Közép-Kelet-Európában, így a mi országunkban is ezt fokozottan átéljük. A szellem embere is tanácstalanul áll a nagy forgószelemben.

– *Az irodalom és azon belül a regény hogyan reflektál a felvetődő dilemmákra?*

– Mintha az irodalom és a regény jobban lépést tartana. A legkülönbözőbb módon igyekszik reflektálni. A világirodalmi példák közül Sebaldot emelem ki. Elsősorban az *Austerlitz*-ben, de más munkáiban is megfigyelhető, hogy a figurái már csak rekonstruálni képesek. Már őket magukat is felemésztí a felejtés elleni küzdelmük. Kudarcot szenved énjük őrzése. Ugyanezzel küzdött Kertész Imre életműve. Ha megtisztítjuk az elmúlt tíz év szörnyű betegségével együtt járó naplózásának kidolgozatlan, néhol csak odavetett mondataitól, akkor felfénylik, hogy az életmű a XX. századi tapasztalat feledésével való szembeszállás. Az egyik naplóját az azal fejezi be, hogy „Mindig volt egy titkos életem, s mindig az volt az igazi.” Ezt a mondatot érdemes párhuzamba állítani a *Sorstalanság* sokszor emlegetett utolsó soraival, amely szerint „erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nékik legközelebb, ha majd kérdik. Ha ugyan kérdik. S ha csak magam is el nem felejttem.” Számomra a két gondolat úgy kapcsolható össze, hogy ama „titkos élet” nem más, mint a XX. század élményvilágának, személyesen átélt tapasztalatának őrzése. A feledés elleni küzdelem, olyan világban, amikor mindent elmos a felejtés: a tudást, az erkölcsöt, a tapasztalatot. Amikor Kertész Auschwitzról, mint kultúráról beszélt, nem arra gondolt, amiről sokan írnak, hogy a náciizmus milyen technikai fokra emelte az emberek tömeges elpusztítását a gázkamrákkal, hanem az Auschwitzból nyerhető tapasztalatra. A tudásra és erkölcsre gondolt, mint kultúrára, ami nélkül olyan-nak látta az emberiség helyzetét, amilyen már mostanában.

– *Idekapcsolnám másik esszédet, amelynek középpontjába a Bánk bánt állítod, amellyel szintén évtizedek óta foglalkozol, hiszen 1993-ban megjelent, Vég semmiség című kötetet a mű értelmezésének szentelted. Milyen újabb kérdésekkel szembesített Katona József drámája, s ezek hogyan hozhatók összefüggésbe a mai helyzettel, mindazzal, amiről mostanáig is beszélgetünk?*

– Az említett könyv alcímében azt írtam: a százhetven éve fel nem fedezett *Bánk bán*. Azóta eltelt közel negyedszázad, így lassan a kétszáz éve fel nem fedezett *Bánk bán*-ról beszélhetünk. Nemrégiben a kecskeméti Katona József Társaság szervezett egy programot a drámáról. Újra fellapoztam könyvem, és konstataáltam, hogy egykori megállapításaim ma is időszerűek. A dráma világa kapcsolódik ahhoz a magyar mentalitáshoz, amit Katona saját korának dilemmájaként az évszázadokkal korábbi történetben megmutat. A *Bánk bán*-ról szólva vajon melyik századról töprengünk? És ezzel kapcsolódhatunk a korszakváltások eddig említett sajátosságaihoz is. Mindaz, amit még a rendszerváltás forratagában írt könyvben kifejtettem, négy csomópontban foglalható össze.

A dráma könyvtárnyi irodalmában nem találtam nyomát annak a felismerésnek, miszerint a magyar irodalom – nem csak a *Bánk bán* – egyik legszebb nőalakja spanyol, vagyis idegen. Menekülő. És Melinda nem csak befogadott, de Bánk számára a magyar haza és szabadság jelképe. Körülnézve a jelenben, vajon nem nagyon is ide szóló, hogy nem ismerjük fel a saját létvilágunk lényegi vonásai között ezt az idegenséget is, mint magyarrá lett ideálképet? Gondoljunk akár 1848–49 kivégzett tábornokaira.

A darab egyik jelenetében Tiborc előadja híres panaszát, de szavai nem találnak meghallgatásra. Bánk nem figyel rá, mondja a maga tirádáit a hazáról és Melindáról. Nem csak Tiborc

és Bánk beszél el egymás mellett a drámában, de Bánk és Petur, Petur és a lázadók, Ottó és Biberach, Gertrudis és Melinda, Gertrudis és Bánk is. A végén megjelenik a Király, aki elbeszél mindenki mellett. Seholy semmilyen közeledés, figyelem a másik iránt. Nem ismerős ez a mai helyzetből?

A *Bánk bán* színtereit egy kivételével a sötétség uralja. Mindenütt sötét, szűkös, nyomott színterek jelennek meg, amelyekből nincs kilábalás, minden csak ott történhet meg, minden törekvés ott fulladhat be már kiindulópontjában. Nem ismerős a kibontakozás hiánya, a partikularitás, a bezárkózás?

Végül negyedszer: közel két évszázada sem az irodalomtudomány, sem a színháztörténet nem tud mit kezdeni az utolsó felvonással. Pedig az elején egy Udvarnok megjelenik és kifakad azért, mert a másik udvaronc, a király bizalmasaként sokkal több földhöz jutott, holott ezt ő is, mint mondja, megérdemelte volna. Két magatartás áll szemben egymással: az egyik a Királyt körülvevő talpnyalók viselkedése, a másik a bánki magatartás, ami nem juthat győzelemre. Belső „kivérzésének”, önfelszámolóadásának lehetünk a tanúi. Ahogy Bánk mondja: „Vég semmiség az én ítéletem.”

– *Arról is beszélj írásodban, hogy ma másfajta reakciókat és megoldáskísérleteket tapasztalhatunk Európa nyugati és keleti régiójában. Miben mutatkoznak meg ezek a különbségek? Hogyan érhető mindez tetten a korszakváltás egyik napjainkban közvetlenül megtapasztalt jelensége, a menekültválság kezelésében, egyáltalán a problémák felvetésében?*

– A történelemben soha nem voltak, ma sincsenek és nem is lesznek teljes megoldások. Nem hihetünk abban, hogy az új helyzetet Európa rövid távon meg tudja oldani. Vannak azonban alternatívák, mégpedig jobb és rosszabb alternatívák, amelyek közül az európai országok választhatnak. Márciusban beszélgetünk. Közös pont nyugaton és keleten ezekben a hetekben annak a felismerése, hogy a bevándorlási hullám veszélyes, az integráció rendkívül nehéz, szinte lehetetlen, a terrorveszély elrettentően fokozódik, fontos az Európai Unió határainak védelme. Különbség az, hogy a nyugati régióban humanitárius megoldásokat is próbálnak keresni, és igyekeznek oldani a lakosság félelmét, őrzik a jogállam alapjait. A keleti régióban, így nálunk is, a jogállam felszámolása közben, a hatalom a társadalom megosztására, gyűlöletkeltésre is felhasználja a menekültválságot. Nyugaton a demokratikus erők, tartozzanak akár a kormányzó párthoz, akár az ellenzékhez, többnyire együttesen lépnek fel a szélsőséges megnyilvánulások ellen, érkezzenek azok jobb- vagy baloldaltól. Magyarország a rosszabb alternatívát választotta. Közben terjednek az átláthatatlan konspirációs teóriák, az igazodás a putyini „megoldásokhoz”.

– *A holnap árnyékában című esszédben a korszakváltások folyamatának elemzését összekapcsolod a magyarországi demokratikus pártok helyzetével, jövőbeni kilátásaival. Így fogalmazol: „A magyar önszembenezés elmaradását, a történelmi önismerethiányt joggal lehet a kormányzó párton számon kérni. De itt az ideje a számonkérésnek a demokratikus oldalon is.” Kifejtene-d, mire gondoltál?*

– Miközben egyeduralmi rendszer alakul ki, nincs demokratikus ellenzéki párterő, amelyik alternatívát kínálna, képes lenne oldani a közömbösséget, a gyanútlanyságot, ami a társadalomban kialakult. Az egyeduralom bírálatát kitűnő szellemi emberek és a demokratikus médiumok elvégzik, de addig nem állhat meg az ország a lejtőn, amíg nem jönnek létre olyan demokratikus párterők, amelyek a négyévenkénti választásokon megfelelő bizalmat, jelen-

tős, voksokban megnyilvánuló támogatást tudnak szerezni. Ma nincs ilyen erő sem a baloldalon, sem a konzervatív demokratáknál. Fel lehet tenni a kérdést: miért tartják távol a demokratikus pártoktól magukat a szélesedő civil mozgalmak, a mozgolódó szakszervezetek is? Napirenden a követelés, hogy az ország vezetői szembenézzenek a magyar múlttal, ne tartásák irányadónak a Horthy-rendszer iránti nosztalgiát és a XX. századi magyar múlt többféle átkos örökségét. De itt volna az ideje, hogy a magyar baloldal és a konzervatív demokraták is szembenézzenek a maguk százéves történetével.

– Mit értesz ez alatt? Mit kellene tenniük?

– Az utóbbi száz esztendőben Magyarországon nem alakult ki olyan öntudatos, létszámában is jelentős munkásosztály, amely a különböző történelmi korszakokban stabil bázist adott volna a baloldali párterőknek. Azt nem kell külön hangsúlyozni, hogy a Rákosi-, majd a Kádár-rendszerben szó sem lehetett arról, hogy a szovjet befolyás mellett bármiféle demokratikus törekvés megerősödjön. Illúzió volt, hogy a rendszerváltás nagyrészt a demokratikus ellenzéknek köszönhető, és nem annak, hogy a Szovjetunió felbomlott és képtelen volt a csatlós államokat tovább kordában tartani. Gorbacsov szabad utat engedett a változásoknak. Később sem volt olyan vezetőgárda, amelyik megtalálta volna a hiteles nyelvet a demokratikus élet élményének hiányában csodaváró lakosság megszólításához. A liberális párt ugyancsak az illúziók világában élt. Az elmúlt száz évben igen jelentős alakjai voltak a liberális szellemnek, de – a magyar társadalmi fejlődés lemaradottsága miatt – nem tudott kialakulni erős polgári réteg, amely bázist jelentett volna a liberális pártoknak. Az, hogy az SZDSZ nagy számú szavazatot szerzett az első demokratikus választásokon, nem a liberális gondolat erős támogatottságával magyarázható, hanem a „négyigenes” népszavazás eredményességével, amely olyan pontoknak köszönhette népszerűségét, mint a munkahelyi pártszervezetek megszüntetése és a munkásörtség felszámolása. Az SZDSZ gyengült, a vezetők elhagyták a süllyedő hajót, felszámolódott a párt. A szocialisták később elhitték azt, hogy ígéretessel is meg lehet alapozni hosszú távon a demokráciát. Korábban elhitték, hogy az 1994-es győzelem az ő társadalmi beágyazottságuk diadala, és nem annak következménye, hogy az MDF hamar erodálódni kezdett. A konzervatív demokratikus jobboldal Bethlen István óta ugyancsak nem rendelkezett olyan társadalmi erővel, amely tartósan meghatározó erővé emelte volna. Antall József próbálkozása, hogy demokratikus bázist szervezzen, ugyancsak illúzió volt, befulladt. A bomlás Csurka István kilépésével kezdődött, a lakitelkiek külön útjával folytatódott, aztán Szabó Ivánék kudarcba fulladt vállalkozásával. Végül az MDF is felszámolta önmagát. A magyar demokratikus pártoknak évtizedekre visszanyúló dilemmákat kellene átgondolni. Azt is, miképpen tudnának olyan újabb nyelvet találni, amellyel megszólíthatnák a lakosságot. Honnan léptethetnének elő új vezetőket, akikben lehet bizalma a választóknak, akik közös választási párt mögé tudnák toborozni a baloldali és a konzervatív demokratákat, az egyre nagyobb számú elégedetlent, a szakszervezeteket, a falu kisemmizettjeit. Az így egyesítendő tábor vezető személyisége, akinek esélye lehet, hogy felvegye a versenyt a mai miniszterelnökkel, minden bizonnyal nem a baloldali pártokból kerülhet majd ki.

– *A rendszerváltás folyamatában jelentős szerepet vállalt az értelmiség. Konrád György nemrég interjút adott a Tiszatájnak, mely lapunk tavaly novemberi számában megtalálható. A riporter záró kérdése így hangzik: „A rendszerváltásnak most nincs jó sajtója. Tölgyessy Péter egy elemzésében arra hivatkozott, hogy a szabadságot ajándékba kaptuk és annyira is becsüljük.” Konrád erre a következőképpen válaszol: „Ez egy hülyeség. Nem volt Magyarországon*

semmi olyan politikai változás, amely ne így zajlott volna. Gondolj vissza minden magyar rendszerváltás ősmintájára, 1848-ra. Kik voltak ott a szereplők, a pesti értelmiségiek, és a Diéta pozsonyi urai. A radikális értelmiség és a köznemesei honorációr réteg. Az az elképzelés, hogy a magyar forradalom mindenképpen durrogatással jár, és vér kell, hogy folyjon, ezt olyan emberek róják fel ennek az átváltozásnak, akik közben otthon lapultak, és nem mentek be az események sűrűjébe.” Mi a véleményed erről?

– Ha illúziók nélkül töprengünk a mai egyeduralom leváltásának lehetőségein, akkor a Konrád által említett tapasztalatok alapján két változat villanhat fel. Az egyik, amit említettem, a széles párterővé szerveződés, új, hiteles, bizalmat ébresztő személyek vezetésével. Erre ma nem látható esély. A másik út vészterhesebb. A fokozódó elégedetlenség a hatalmat egyre agresszívebb reakciókra készíti, ami magában hordozhatja a kirobbanó zűrzavart. Igen nagyra becsülöm Konrád György életútját, műveit, mindazt, amit a magyar demokráciáért tett. Arról, amit tőle idéztél, másképpen gondolkodom. Tölgyessynek adok igazat. A szovjet rendszer eróziója, az így támadt vákuum nélkül nem történhetett volna meg a rendszerváltás abban a formában, ahogy lezajlott. Ebben a helyzetben léphetett fel a politikai ellenzék, a „másképpen gondolkodók” csoportja, nekik a továbbiakban döntő szerepük volt a demokratikus jogállamiság kidolgozásában, de rövid időn belül a szellemi elit – országvezetési tapasztalatok híján – bizonyította az irányításra való alkalmatlanságát. Nálunk nem durrogatással és vérrel, hanem a szellemi erők vezetésével zajlottak a forradalmak? Valóban? Mintha történelmi példák nem ezt bizonyítanák. Az értelmiség legjobbjai mindig a változások, a forradalmak előkészítői voltak. Amikor azonban a protestálás lázas helyzetbe csapott át, a fegyverek, a katonák, a parancsnokok vették át az irányítást. Petőfinek és társainak is változott a helyzetük. Petőfit még képviselőnek sem választották meg. Egy-egy beszédnek, versnek, újságcikknek a katonák lelkesítésében szerepe volt. De vajon nem Görgey, Bem, az Aradon kivégzett tábornokok vezették a harcokat?

Nézzük ötvenhatot. Akkoriban a Műegyetem lapjának, a *Jövő Mérnökének* a szerkesztője voltam. Részt vettem ötvenhat nyarán az Írószövetség, a Petőfi Kör a hatalmat élesen bíráló programjain. A Nagy Imre körüli reformkommunisták, az írók, a Petőfi Kör szerepe megkezdhetetlen. De attól a pillanattól, hogy huszonharmadikán este a Rádiónál eldőrdültek az első puskalövések, már nem az értelmiségieké volt a vezető szerep. Mondanék egy példát. Október 22-én este a Blaha Lujza téri, akkori Szikra Nyomdában kinyomtatottuk a *Jövő Mérnökében*, az országban elsőül, a forradalmi pontokat, amit a műegyetemi, történelmi emlékéü nagygyűlésről a lap egyetemi hallgató munkatársa, Szabó Iván, az Antall-kormány későbbi minisztere küldött el nekem. És este tíz órakor Szabó Iván telefonon még arra kért, tegyük bele a lapba, hogy a határozatuk szerint október 24-re (figyelem, tehát nem 23-ra!) nagygyűlést hívtak össze az egyetem kertjében. Ezt a felhívást is kiszedtettem még, olvasható a lap első oldalán, ma is őrzöm. Ugyancsak őrzöm az első oldalra nyomtatott két, telefonon kapott felhívást. Az egyik az Írószövetségé, amely szerint nem támogatnak semmiféle utcai tüntetést, a másik az aznapi Petőfi Kör-i határozat, amelyben ugyancsak nincs szó felvonulásról. Az értelmiségi elité volt az előkészítés, de a forradalmak káoszában már nem az övéké a döntő szó. S akkor például a francia forradalom hasonló tapasztalatait nem is említem.

A máról szólva: még nem tudatosodott eléggé a szellem legjobbjaiiban sem, hogy milyen hatalmas, és nemcsak Európát megrázó korszakváltásban élünk, és hogy ez radikálisan új fogalmakat, nyelvet, szerveződéseket kíván. Idéztem már más alkalommal Halász Gábor sorait,

amelyeket Huizinga *A középkor alkonya* című műve recenzálásakor írt, a tizenhatodik századi világ beköszöntéről: „Bizonytalan és megosztott volt a lélek és a sors, míg el nem jött az új határozottságok ideje. Keményen és rendíthetetlenül néztek farkasszemet világnézetek és felekezetek, többé nem játékra, hanem ölésre készen... tél borította el a földet, vasba öltözött a világ, létalapja lett a harc.” Ma is ismerős gondolatok. És ezzel visszajutottunk ahhoz, hogy miért a tizenhatodik században játszódó regényen dolgozom.

(Az interjú 2016 márciusában készült.)

Mint házfalat a vadszőlő, befut
És összetart az emlékezetem;
Vagyok, mert voltam, s ennyi épp elég —
Akkor nyitom, ha becsukom szemem
(Vadszőlő)